

Володимир Абашинік

АРИСТОТЕЛЬ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА  
ХАРКІВСЬКОГО ПРОФЕСОРА  
КИПРІЯНА МИКОЛАЙОВИЧА ЯРОША  
(1854—1921)

Представлена філософська позиція професора Харківського університету Кипріяна Яроша. Спочатку вказано на особливості його філософського шляху, основна увага сконцентрована на його працях «Харківського періоду». Далі розглянуто відношення К. Яроша до філософської позиції Аристотеля.

**Ключові слова:** Аристотель, Кипріян Ярош, Харківська університетська філософія, філософія права.

У рамках створення цілісної картини розвитку науки у Харківському університеті особливу *актуальність* мають дослідження еволюції філософських та юридичних дисциплін, зокрема наприкінці XIX та на початку XX століть. У цьому контексті важливу роль відіграла діяльність кафедри енциклопедії права та історії філософії права. Автор даної статті присвятив деякі праці Харківській університетській філософії вказаного періоду [1; 2; 3]. Викладання і наукова діяльність представників кафедри енциклопедії права та історії філософії права були предметом оглядових статей останнього представника названої кафедри, професора Аркадія Миколайовича Фатеева [4; 5]. Наукова *новизна* даної статті буде полягати у першому критичному аналізі головних рис наукової діяльності професора Кипріяна Яроша. *Головне завдання* цієї статті полягатиме у розгляді філософсько-правової позиції Кипріяна Яроша в контексті його аналізу філософії Аристотеля.

Відомий російсько-український юрист, філософ права та письменник Кипріян Миколайович Ярош (1854—1921) народився у дворянській сім'ї поміщика Львовського повіту Курської губернії [5, с. 298]. Після закінчення Курської гімназії, з осіннього

семестру 1872 р. його було зараховано студентом першого курсу Юридичного факультету Харківського університету, який він закінчив літом 1876 р. З осені 1876 р. Ярош став стипендіатом для приготування до професорського звання по кафедрі енциклопедії права та історії філософії права. В 1877 р. він опублікував роботу «Спіноза та його вчення про право» й захистив її на право викладання (*pro venia legendi*) по кафедрі енциклопедії права та історії філософії права. Восени 1877 р. приват-доцент Кипріян Ярош розпочав викладання у Харківському університеті.

Після іспиту на ступінь магістра державного права (1880) і захисту дисертації «Історія ідеї природного права. Частина перша. «Природне право у греків та римлян»» (1881), друга частина якої вийшла під назвою «Середні віки» (1885), Кипріяна Яроша 1-го лютого 1885 р. було призначено екстраординарним професором по кафедрі енциклопедії права та історії філософії права Харківського університету. В 1886 р. він надрукував роботу «Ієремія Бентам, його відношення до вчення про природне право» й захистив її в якості докторської дисертації з державного права на Юридичному факультеті. 28-го травня 1888 р. Яроша було затверджено ординарним професором кафедри енциклопедії права та історії філософії права Харківського університету.

Восени 1901 р. Кипріян Ярош відбув з Харкова у наукове від'їждження до Західної Європи. Із-за незгоди з російською офіційною університетською політикою з 6-го липня 1902 р. дійсного статського радника Яроша за власним бажанням було звільнено з посади професора Харківського університету. Після цього Кипріян Ярош оприлюднив декілька критичних і художніх праць та переїхав до Західної Європи, де з 1905 р. оселився у Швейцарії. 6 жовтня 1921 р. він помер (за деякими джерелами — покінчив життя самогубством) у курортному місті Монтре (Montreux) на Женевському озері (Швейцарія).

Творча діяльність Кипріяна Яроша охоплює декілька сфер — філософія права, історія філософії права, історія політики, політичних діячів і міжнародних відносин. Також він був автором історичних повістей, літературно-художніх і критично-публіцистичних робіт, серед яких можна вказати на такі: «Про все за силою розуміння. Літературно-суспільні нариси» (1882), «Японська казка» (1902), збірка «Казки для дорослих» (1900).

Наукову діяльність Ярош розпочав публікацією філософсько-правових праць, серед яких були два дисертаційні дослідження творчості таких класиків філософської і правової думки,

як Бенедикт Спіноза та Ієремія Бентам. У рамках своїх студій з філософії права Ярош розглядає «науку енциклопедії права». У його розумінні енциклопедія права, з одного боку, не має на меті замінити собою юриспруденцію та її зміст [10, с. 8]. З іншого боку, вона не є зібранням «вершків різних спеціальностей». Предметом енциклопедії права є «юридико-політичне суспільне життя людей», а сама вона є «загальним вченням про право» [10, с. 8].

Фундатором енциклопедії права в Росії та Україні Кипріяна Ярош вважає Петра Григоровича Редькіна (1808—1891), випускника Гімназії вищих наук імені кн. Безбородька у Ніжині, професора енциклопедії права та історії філософії права у Московському і Санкт-Петербурзькому університетах. Саме йому присвячена промова «П.Г. Редькін як вчений та професор» (1899), яку він виголосив 17 січня 1899 р. на щорічному урочистому засіданні з нагоди відкриття Харківського університету [10, с. 2]. У цій праці Ярош спочатку вказує на важливу роль людей, які займаються «теоретичними пошуками істини та науковим просвітництвом народу». Констатуючи той факт, що вітчизняна наука енциклопедії та історії філософії права є молодою й має лише біля 60 років свого віку, він віддає П.Г. Редькіну «перше місце» серед її представників [10, с. 2]. При цьому Ярош спочатку згадує впливи Гегеля на філософсько-правову позицію та публікації Редькіна, вказуючи, що Редькін під час свого стажування в Берліні «ще застав лекції Гегеля» [10, с. 5].

Далі Ярош констатує, що з середини 1860-х рр. Редькін поступово відмовляється від своїх беззаперечних апеляцій до вчення Гегеля про філософію права, «...яке надовго зробилося Аріадною ниткою його наукових досліджень» [10, с. 5]. З часом Редькін починає симпатизувати основам «позитивної філософії» Огюста Конта, на якій він будує «історію філософії права» [10, с. 7]. Потім Ярош розглядає наукову і публікаційну діяльність Редькіна, зокрема його критичні статті і семитомну працю «Із лекцій з історії філософії права у зв'язку з історією філософії взагалі». Пишучи, що Петро Редькін «...не створив оригінальної, самостійної філософської системи» [10, с. 7], Ярош усе ж вказує на те, що цей українсько-російський філософ права «...перший заклав міцне підґрунтя самостійної науки енциклопедії права» [10, с. 7], завдяки чому вона перестала бути просто пропедевтикою правознавства.

Серед інших праць з юридичної та морально-філософської проблематики Кипріяна Яроша були: «Почуття законності та світова юстиція» (1888), «Сучасні завдання морального вихован-

ня» (1893), «Питання сучасної моралі» (1888). В останній роботі у п'яти главах він розглянув такі питання: «Інтелектуалізм сучасної школи», «Наука та мораль», «Шляхи морального удосконалення», «Л.М. Толстой», «Держава та суспільна мораль». Зокрема, автор розкрив прикладну сторону філософії права й моделював можливості втілення теоретичних досягнень філософів в реальне життя, а також критикував різні явища такого життя. У главі «Держава та суспільна мораль» цієї збірки Ярош виступив з критикою демократичних та соціалістичних напрямків й писав, що «...немає більшого ворога свободи, ніж лад соціалізму та комунізму, бо альфою і омегою цього ладу є небачене до цього часу закріпачення людської особистості» [6, с. 228]. При цьому демократичному і соціалістичному режимам Ярош протиставляв монархію як найбільш оптимальну форму державного правління, й у право-консервативному дусі апелював до «національних устоїв» та «православного християнства» [6, с. 235].

Головними роботами Кипріяна Яроша з історії політики, політичних діячів і міжнародних відносин були такі: «Імператор Микола Павлович. Біографічний нарис» (1890), «Паралелі. Збірка статей» (1892), «Психологічна паралель. Іоанн Грозний та Петро Великий» (1898), «Російсько-польські відносини» (1898), «Характери минулого часу. Протопіп Авакум. Козак XVI століття. Російський вчений XVIII століття» (1898). Перша робота складається з трьох глав: «Особисті властивості імператора», «Риси державного управління», «Західники». У першій главі прихильник монархізму Ярош виказував симпатії діяльності Миколи I й називав роки його правління «епохою великої боротьби між «політикою інтересів» і «політикою моралі»», вказуючи на філософське-правове підґрунтя двох напрямків — «дух Макіавеллі» і «священну тінь Платона» [7, с. 14]. Друга глава присвячена огляду змін російського державного апарату управління в названий період. Позитивно оцінюючи діяльність у цьому напрямку, Ярош все ж вказував на суттєвий недолік правління царя — «ігнорування важливого значення гласності» [7, с. 59].

У третій главі «Західники» роботи «Імператор Микола Павлович. Біографічний нарис» (1890) Ярош виправдовував репресії і цензурну діяльність («схильність до утисків преси») російського монарха «умовами часу його діяльності» [7, с. 63], зокрема розповсюдженням «шкідливих революційних ідей» на Заході та в Росії. Так, Ярош критикує «дух Бедламу декабристських збіговвищ» [7, с. 77] та антиурядову діяльність «заколотників», тобто

декабристів Пестеля, Рилеева та інших. Вказуючи на симпатії «західників» 1840—1850-х рр. до античного ототожнення знання та моралі, Ярош підкреслює, що «...знання Сократа та Платона означало мудрість, осягнення сутності речей, співучасть людини зі світом ідей та божественного розуму, спілкування з вічною красою та кінцевим благом» [7, с. 78].

У праці «Російсько-польські відносини» (1898) Киприян Ярош виступив як теоретик нео-слов'янофільства та панславізму під орудою Росії. Тут автор спочатку подає загальну характеристику польської нації й Польщі в історичному та психологічному контексті (Глава I), вказуючи на важливу роль Просвітництва, викладання філософських і юридичних наук у польських навчальних закладах [11, с. 9]. У Главі II Ярош виступає з критикою першої конституції Польщі, наголошуючи при цьому: «Чуттєва душа та обдарований розум польської нації марно билися в тенетах конституції, яка була створена національною слабкістю характеру та політичного такту» [11, с. 13]. Також автор виправдовує розподіли Речі Посполитої у 18-му столітті, оскільки, на думку монархіста Яроша, «...польські розподіли стали не результатом чієїсь злочинних намірів, а природнім наслідком попередньої історії» [11, с. 17].

У Главі III автор апелює до відомого вислову німецького юриста Рудольфа Ієрінга («Право, як і політика, є продуктом народного характеру») й говорить про «...природну політичну слабкість польської нації» [11, с. 22]. Порівнюючи державний устрій Речі Посполитої з давньогрецькими полісами, він наголошує, що вона «...була не стільки державою, скільки маєтком, котрими погано управляли звітренні та близькозорі люди, хоча й іноді благородні та добрі» [11, с. 25]. У Главі IV Ярош протиставляє історію Польщі (як підпорядкування католицькому Заходу) та Росії, яка «...отримувала релігійне просвітництво у православ'ї» [11, с. 29]. При цьому автор критикує «...ганебне змішування релігії з політикою» [11, с. 31] у Речі Посполитій, натомість зовсім не згадує про те, що цар Петро взагалі скасував автономію православної церкви та інститут патріархату (1721), створивши «Святійший правлячий синод».

Глави IV та V цього трактату присвячені питанням актуальних російсько-польських відносин, у рамках яких, на думку Яроша, Росія повинна виступити оплотом панславізму й об'єднати всі слов'янські нації, зокрема й поляків. При цьому польським навчальним закладам, зокрема «Краківській академії», де прак-

тичні науки вивчали за Арістотелем [11, с. 35], та Варшавському університету, Ярошом визначається важлива роль «наукового просвітництва наших західних окраїн» та завдання «першими сприймати виклики Заходу й відповідати на них у великій культурній боротьбі» [11, с. 56]. Таким чином, у світоглядному відношенні Ярош виступав прихильником монархізму та нео-слов'янофільства.

«Курс історії філософії права» (1907) на основі «університетської програми за лекціями проф. К.М. Яроша» був оприлюднений вже після його від'їзду закордон. Тут автор підсумовував свої попередні погляди та конкретизував розуміння філософії права та історії філософії права, зокрема філософсько-правової позиції Арістотеля. По-перше, він наголошував: «Філософія права, складова частина філософії взагалі, концентрує свою увагу на морально-правовій стороні людського співіснування» [9, с. 2]. По-друге, Ярош уточнював, що історія філософії права — у порівнянні з історією філософії — вивчає погляди та праці філософів і юристів «...у більш спеціальних межах стосовно суспільного життя, держави, права» [9, с. 2]. На завершення, він вказував на подвійну місію філософсько-правових систем як виразників «загальнонародних поглядів та устремлінь даного часу» і дороговказів «подальшого руху» [9, с. 3].

Арістотель і його філософська позиція розглянуті у роботі Кипріяна Яроша в двох частинах під назвою «Історія ідеї природного права», яка включала «Природне право у греків та римлян» (1881) та «Середні віки» (1885). У першій частині автор у «Вступі» проаналізував «Значення та користь вивчення історії філософії права» та «Ідею природного права». Тут Ярош трактував філософію права як складову частину філософії й наголошував, що історія філософії права має на меті прослідкувати від століття до століття зусилля людського розуму проникнути в сутність «правди та справедливості», визначити критерій права. Вказуючи на боротьбу позитивістського напрямку з «метафізичним», автор констатує перемогу позитивізму наприкінці XIX століття. Однак Ярош наголошує на необхідності об'єктивного погляду на розвиток історії філософії права, обходячи при цьому «однобоку точку зору ультра-практиків» [8, с. 4]. Такий об'єктивний погляд дозволяє сказати, що будь-яке філософсько-правове вчення пов'язане з дійсністю та виказує впливи на неї.

Кипріян Ярош вбачає мету своєї роботи «Історія ідеї природного права» у аналізі одного із напрямків філософії права —

«природного права». При цьому він вказує на історичні різновиди природного права, починаючи з Античності (Платон, Арістотель) — до «права розуму» Канта і Фіхте й філософсько-правових проектів Шеллінга («поетичний пантеїзм») і Тегеля («царина абсолютного духу») [8, с. 34]. В цьому контексті Ярош акцентує увагу й на «ворогах ідеї природного права», серед яких на першому місці стоїть Ієремія Бентам, котрий вважав термін «природне право» метафорою та «зброєю революціонерів», бо «природними» у людини є лише якості та здібності, натомість «...право є установлена законом гарантія, котра охороняє діяння цих якостей та здібностей» [8, с. 35]. Але Ярош критикує таку позицію Бентама та виступає на захист природного права й наголошує: «Ідея природного права, не дивлячись на ті, чи інші недоліки свого виявлення, одна рятувала гідність попередньої юриспруденції, перешкоджаючи їй потонути у мертвому догматизмі та буквоїдстві законників» [8, с. 47].

У першій частині роботи «Природне право у греків та римлян» (1881) Ярош у двох відділах критично проаналізував розвиток природного права у Давній Греції та Давньому Римі. Зокрема, у першому відділі він розглянув еволюцію ідеї природного права у софістів, Сократа, Платона, Арістотеля, циніків, епікурейців та стоїків. Арістотелю харківський професор присвятив IX-ту главу першого відділу, де він спочатку дає коротке порівняння позицій Арістотеля та його вчителя Платона й згадує слова самого Арістотеля: «Платон мені друг, але істина є важливішою» [8, с. 112]. Далі Ярош вказує на відмінності у позиціях вчителя та учня: «На місце Платонового вчення про ідеї та їх відбитки — явища, у метафізиці Арістотеля виступає вчення про форми та їх опредмечення у матерії» [8, с. 112]. Звертаючись до позиції Арістотеля у «Нікомаховій етиці», Ярош далі пише: «Будь-який предмет є результатом розвитку матерії до ступеню форми. Форма предмету містить у собі мету існування предмету. Сила, котра веде предмет до мети його призначення, називається Арістотелем енергією. Енергія спонукає можливе до перетворення у дійсне, до досягнення кінцевої мети існування» [8, с. 112].

У подальшому аналізі Кипріян Ярош звертається до вчення Арістотеля про справедливість у його «Етиці», де вказує на основний принцип й пише: «Принцип справедливості Арістотеля є принципом рівності» [8, с. 117]. Виходячи з цього, харківський автор розглядає два різновиди справедливості Арістотеля: 1) розподільчу, або дистрибутивну справедливість, та 2) «відновлюю-

чу», або «відшкодовуючу» справедливість. Стосовно першого різновиду Ярош вказує, що «...коли у нас є дві речі, або дві частини об'єкту А та В, котрі потрібно розділити, та дві особи С—D, то відношення між ними може бути виражено так:  $A:B=C:D$ . В такій геометричній пропорції виражається сутність розподільчої справедливості» [8, с. 118]. У рамках другого різновиду справедливість відновити (або відшкодувати) необхідно за рахунок особи, яка до цього отримала незаслужену перевагу [8, с. 119].

Кипріяні Ярош звертався до Арістотеля й в інших своїх творах. Так, у першій главі «Інтелектуалізм сучасної школи» із збірки «Питання сучасної моралі» (1888) він вказував на ідеї Арістотеля стосовно виховання людини й писав: «Арістотель, не дивлячись на свій (часто перебільшений) «емпіризм», не набагато розходиться з Платоном. Для нього виховання також відіграє одну важливу роль — добродійність, піднесений устрій душі, спрямовану вверх тенденцію серця; накопичення знань, знання практично корисного для життя мають своє значення, але основна турбота — це турбота про запалювання у людях світочу краси та добра» [6, с. 28].

У цій характеристиці етичних поглядів Арістотеля неважко примітити ключові елементи, які характерні для «філософії серця» українського класика Г.С. Сковороди. Таким чином, в якості *основного висновку* можна констатувати, що харківський професор енциклопедії та філософії права Кипріяні Ярош в рамках своїх праць надав оригінальний аналіз позиції античного класика Арістотеля та проводив паралелі його позиції з поглядами українського філософа Г.С. Сковороди.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Абашник В.А. Вопросы философии педагогики в работах Ф.А. Зеленогорского (1839—1908) / В.А. Абашник // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація / Науково-практичний журнал. — Х.: ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2015. — № 8. — С. 85—88.
2. Абашник В.А. «О логическом учении об индукции» П.Э. Лейкфельда (1895) / В.А. Абашник // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К.: ВІР УАН, 2012. — Вин. 63 (№ 8). — С. 290—294.
3. Абашник В.А. Харьковская университетская философия (1804—1920) / В.А. Абашник. — Х.: «БУРУН и К», 2014. — Том 1: 1804—1850 гг. — 750, XVI с.
4. Фатеев А.Н. Киприяни Николаевич Ярош. По поводу 25-летия научно-преподавательской и литературной деятельности / А.Н. Фатеев. — Х., 1901. — 12 с.



5. Фатеев Ар. Ярош Киприан Николаевич // Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805—1905) / под ред. проф. М.П. Чубинского и проф. Д.И. Багалая. — Х.: Тип. «Печатное дело», 1908. — С. 298—299.
6. Ярош К.Н. Вопросы современной морали / Соч. проф. К. Ярош. — Х.: тип. М.Ф. Зильберберга, 1888. — [4], 263 с.
7. Ярош К.Н. Император Николай Павлович: биографический очерк / соч. К. Н. Ярош. — Х.: Тип. Губ. правления, 1890. — [4], 87 с.
8. Ярош К.Н. История идеи естественного права / Часть первая. «Естественное право» у греков и римлян / К.Н. Ярош. — Санкт-Петербург: тип. В. Безобразова и Комп., 1881. — [4], 276 с.
9. Ярош К.Н. Курс истории философии права: Конспективный курс применительно к университетской программе по лекциям проф. К.Н. Яроша. — Х.: Центральная Хромо-Типо-Литография, 1907. — [2], 144 с.
10. Ярош К.Н. П.Г. Редкин, как ученый и профессор. Речь, произнесенная на торжественном акте Императорского Харьковского университета 17-го января 1899 г. — Х., 1899. — 12 с.
11. Ярош К.Н. Русско-польские отношения / Проф. К. Ярош. — Х.: тип. А. Дарре, 1898. — 57 с.

***Volodymyr Abashnik***

**Aristotle in the legal philosophy of the Kharkiv University professor Kiprian Mykolayovich Yarosh (1854—1921)**

The philosophical position of the professor at the Kharkiv University Kiprian Yarosh is presented. The features of his philosophical way are considered in the beginning; the main attention is pointed on his works in the «Kharkiv period». Further K. Yarosh' relation to the philosophical position of Aristotle is reviewed.

**Keywords:** Aristotle, Kiprian Yarosh, Kharkiv University philosophy, philosophy of law.